

Válságkezelés: liberális és illiberális gazdaságpolitikák

2008 óta nehezen múló gazdasági válság sújtja az Európai Uniót, annak is elsősorban déli, mediterrán országait. Magyarországot szintén megrázta a válság. A válságra adott rossz válaszok következtében zuhant a gazdaság teljesítménye, csökkent az életszínvonal, megnőtt a munkanélküliség. Közben továbbra is magas szinten volt a költségvetési hiány, amely miatt az Európai Unió az ellenünk folytatott túlzottdeficit-eljárás fenntartásával óriási nyomást gyakorolt az országra. A költségvetési hiány jelentős megszorítások nélküli csökkentésére tett kísérletet a kormány, mégpedig úgy, hogy a gazdaság újra növekedési pályára álljon és a munkanélküliség is csökkenjen. A választott politika egy vegyes, a keynes-i gazdaságpolitika fontos elemeit, az állami beavatkozást és a közmunkateremtést az adócsökkentés liberális elvével kombináló rendszerré állt össze, amelyet a miniszterelnök a 2014. évi 25. Bálványosi Szabadegyetem és Diáktábor rendezvényen illiberális politikának nevezett. Így fogalmazott: „... versenyfutás zajlik annak a közösség-szervezési módnak, annak az államnak a megtalálására, amely a leginkább képes egy nemzetet, egy közösséget nemzetközileg is versenyképessé tenni.” Majd így folytatta: „megkeressük, megpróbáljuk megtalálni a Nyugat-Európában elfogadott dogmáktól és ideológiáktól elszakadva, tőlük magunkat függetlenítvé azt a közösség-szervezési formát, azt az új magyar államot, amely képes arra, hogy a mi közösségünket évtizedes távlatban versenyképessé tegye. ... Ki kell mondanunk, hogy egy demokrácia nem szükségképpen liberális. Az, hogy valami nem liberális, még lehet demokrácia.”

Ezt követően beszélt arról, hogy a liberális demokrácia Magyarországon nem védte meg a közösségi vagyont, nem kötelezte a mindenkori kormányokat arra, hogy a nemzeti érdekeket szolgálják, sőt vitatta a nemzeti érdek létezését is, és nem védte meg az országot az eladósodástól. Majd így vonta le a következtetéseket: „A magyar nemzet nem egyének pusztá halmaza, hanem egy közösség, amelyet szervezni, erősíteni, sőt építeni kell. Ilyen értelemben tehát az az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam.”

A miniszterelnök beszédének lényege éppen azon gondolatok körül forgott, amelyeket értelmiségiek, Nobel-díjas közgazdászok vitatnak szerte a világban. Elemzik, hogy a liberális demokráciák miért nem tudták megakadályozni a 2008. évi válságot, és miért nem tudtak mindezideig hatékony terápiát találni a válság megszüntetésére. Orbán Viktor beszélt ennek kapcsán az állami szerepvállalás kérdéséről, arról, hogy ha a neolibertális elméletek alapján a válság nem kezelhető, akkor más, az állam aktív szerepvállalását jelentő módszereket kell alkalmazni. Végül utalt arra, hogy a nemzet nem egyének halmaza, hanem szerves közösség. Ez utóbbi gondolattal kétségtelenül szembefordult azzal a liberális nézettel, amely szerint nincs is olyan, hogy nemzet, hanem egy ország a független és szabad egyének összességét jelenti csupán. Az általa felvetett témák a közbeszéd részei az EU-ban és az USA-ban is. Ennek ellenére hazai és külföldi bírálói egyaránt azt értették ki a beszédéből, hogy az „illiberális” gondolattal szembefordult a hagyományos liberális európai értékrenddel, és diktatórikus rendet akar megvalósítani. Az EUObserver internetes lap 2014. július 28-án a beszédből azt a gondolatot emelte ki, amely szerint a pénzügyi válság tapasztalatai azt mutatják, hogy a liberális demokráciák nem képesek arra, hogy globális szinten versenyképesek maradjanak. Ezért az EU-tagságunk nem aka-

dályozhat meg bennünket abban, hogy nemzeti alapokon nyugvó illiberális államot építsünk (nem szó szerinti idézet). Majd hozzátette, hogy ez a nézet komoly kritikákat vált ki Brüsszelben. A vitákat és az értelmezéseket követve úgy tűnik, hogy sokan félreértették a beszéd lényegét, és ezért megkongatták a vészharangot: Magyarország le akar térni a demokrácia és talán még a piacgazdaság útjáról is. Vizsgáljuk meg ezért az alapfogalmakat, amelyek körül a vita zajlik!

(Liberális, illiberális, neoliberalis nézetek) A Wikipédia így jellemzi az illiberális demokráciát: pszeudodemokrácia, részleges demokrácia, alacsony intenzitású demokrácia, valamilyen hibrid rendszer, amelynek az a lényege, hogy a választások ugyan szabadok, de az állampolgárok el vannak zárva a döntéshozataltól, nem látnak bele abba, hogy mit csinálnak a vezetők.

Az illiberális demokrácia kifejezést egyébként először az amerikai szerző, Fareed Zakaria használta egy 1997-ben a Foreign Affairs című lapban megjelent írásában. [1] Zakaria szerint a liberális demokráciákat, a szabad és tisztességes választások mellett, a világos jogrend, a hatalmi ágak szétválasztása, továbbá az alapvető szabadságjogok megléte jellemzi. Az illiberális demokráciákban viszont, bár vannak szabad választások, a többi jellemzők csak részlegesen találhatók meg. Annak függvényében, hogy mennyire részlegesen, az illiberális demokráciáknak fokozatai vannak. Az illiberális demokráciák gazdaságilag lehetnek sikeresek – teszi hozzá a szerző. Illetve arra is figyelmeztet, hogy egyes liberális demokráciákban az állami szerepvállalás miatt sérülhetnek egyéni vagy céges jogok. Ez a helyzet például Svédországban és Franciaországban. Ennek ellenére senki nem vonja kétségbe, hogy ezek az országok ne lennének teljes demokráciák. Viszont a túlzottan nagy döntési centralizáció, a jelentős méretű állami szerepvállalás már az erősebben illiberális irányba tolja el az országokat, érvel a szerző. Azt azonban nehéz pontosan meghatározni, hogy melyik az az állami beavatkozási szint, amely mellett az illiberális demokrácia már annyira erőteljes mértékű, hogy szinte nem is tekinthető demokráciának. A politológus Philippe Schmitter, a Stanford egyetem nyugalmazott professzora viszont arra figyelmeztet, hogy a demokráciának sok fajtája lehet. Ugyanis az egyes országokat eltérő társadalmi – gazdasági és kulturális körülmények jellemzik, amelyek hatással vannak arra, hogy milyen természetű lesz az adott országban a demokrácia. Ehhez kapcsolódva egyik írásában [2] megkülönbözteti a liberális, a hibrid és szociális demokráciákat. A liberálisok közé sorolja például az USA-t, Nagy-Britanniát, Kanadát, Ausztráliát, a hibridek közé Japánt, Hollandiát, Svédországot, Franciaországot és a szociálisok közé Németországot, Ausztriát, Olaszországot és Norvégiát. A három csoport között a különbség elsősorban abban van, hogy a szabadpiac szerepe és az állami szerepvállalás milyen arányban jelenik meg a gazdaságpolitikában. Arra is figyelmeztet, hogy a liberalizmus egyrészt jellemezheti a politikai berendezkedést, másrészt a gazdaságpolitikát. A szerző szerint politikailag demokratikusnak tekinthető egy ország akkor, ha a hatalmon levők felelősségre vonhatók és elszámoltathatók tetteikért. A liberális jelző pedig a politikában, a már említett egyéni jogok meglétére utal. A gazdaságban viszont a liberalizmus a szabadpiac tökéletes működésébe vetett hit, amely elvet minden komolyabb állami gazdasági szerepvállalást. A hagyományos liberális nézet szerint az állam akkor teszi a legjobbat a gazdaságnak, ha félreáll a vállalkozók útjából, és minimalizálja szerepvállalását a közrend megeremtésére, az üzleti környezet minél inkább vállalkozóbaráttá formálására, illetve arra, hogy a piac működésének zavarait korrigálja. Ismert a híres liberális mondás, amely szerint a legjobb állam az éjjeliőr állam, illetve hogy a gazdaság éjjel nő, amikor a kormány alszik. Hozzátehetnénk, hogy ebbe

a szemléletbe ugyanakkor belefér az, hogy a bajbajutott bankokat állami beavatkozással, pénz biztosításával megmentsék a kormányok.

A piacot teljesen az emberek és a nemzet fölé emelő nézeteket az utóbbi időkben nevezik neoliberalisnak. A kifejezést általában a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Milton Friedman „Kapitalizmus és szabadság” című 1962-ben megjelent könyvéhez kötik. A könyv alap gondolata, hogy a kormányok működése veszélyezteti az egyén szabadságát, és csak a teljesen szabadon működő piac kínálhat az egyéneknek maximális szabadságot. Friedman gondolataira építve hozta létre Thatcher és Reagan neoliberalis gazdaságpolitikáját, amelynek keretében Nagy-Britanniában a köztulajdonban lévő vagyon gyors privatizálása, az USA-ban pedig a cégeknek nyújtott jelentős adó- és egyéb kedvezmények bevezetése zajlott. Összefoglalva neoliberalisnak vagy néha neoklasszikusnak nevezik általában azokat a nézeteket, amelyek bíznak a piacok önszabályozó képességében, abban, hogy – magukra hagyva – a piacok előbb-utóbb egyensúlyi helyzetet alakítanak ki a gazdaságban. Ezért az állami beavatkozás csak ronthat a helyzeten.

Korunkban azonban a szó tartalma bővült. A globalizmust és ezen belül a nagy-cégek szerepének fontosságát hangsúlyozó nézeteket is a neoliberalis gondolkodás jellemzőjének tekintik sokan. Ezzel függ össze, hogy a neoliberalis nézetek vallói előbbre valóan tartják a bankok és általában a befektetők érdekeit a társadalom érdekeinél. Tipikusan neoliberalis megoldásnak tekinthetők a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Európai Unió Bizottsága által az EU gazdaságilag kevésbé fejlett országaira kényszerített megszorítások. Befejező gondolatként idézzünk egy egészen friss publikációt, amely bizonyítja, hogy mennyire élő vita napjainkban az, hogy a liberális, neoliberalis vagy – ha tetszik – az illiberális gazdaságpolitika vezet-e társadalmilag jobb eredményhez. Az amerikai neoliberalis kutatóközpont, a Cato Intézet vezéregazgatója könyvet adott ki ez évben „Vezetési válság, szabadpiaci kúra” címmel. [3] A könyv lényege, hogy a világban zajló gazdasági válságokat egyetlen módszerrel lehet csak leküzdeni, olyan teljesen szabad piaccal, amelyet az egyéni szabadság, az egyének új ötletei működtetnek. A kulcsszavak az egyéni szabadság és az abból következő boldogság. A kormányok számára pedig egyetlen elfogadható szerepet szán a szerző, azt, hogy védjék meg az egyének szabadságát. Más területekről viszont tartsák távol magukat. Az természetesen fontos, hogy legyen erős katonaság, rendőrség és igazságügyi rendszer, de csak azért, hogy megvédjék az egyének szabadságát. De nézzük a további nézeteket, véleményeket, illetve azt, hogy milyen következményekkel járnak korunkban a neoliberalis gazdaságpolitikák!

(A mai neoliberalis megszorítási politikához hasonlítva Keynes is illiberális volt) A 30-as évek gazdasági válsága idején Keynes nem megszorításokat javasolt Roosevelt elnöknek. Abból kiindulva, hogy a kereslet mélyre zuhant, ezért a termelés is szinte teljesen leállt, azt javasolta az elnöknek, lépjen be az állam a magánszektor helyett beruházóként és munkahelyteremtőként úgy, hogy ezzel egyrészt pótolja a kiesett keresletet, másrészt a fejlődéshez is járuljon hozzá. Beruházásokat javasolt, és ezek segítségével munkahelyteremtést. Így aztán Roosevelt a „New Deal” keretében, a gazdasági recesszió ellensúlyozására, a fejlesztési célokkal összekötve, olyan állami beruházásokat indított, amelyek a kevésbé fejlett déli államok felzárkózását segítették. Infrastrukturális beruházásokat valósított meg, villamosítási programot hajtott végre, utakat épített. Mondhatnánk azt is, hogy költötte az állam pénzét, azaz rövidtávon, valószínűleg növelte a költségvetési hiányt. Viszont amerikaiak millióinak adott munkát, ami növelte a fogyasztást és ezzel a nemzeti jövedelmet. Továbbá az infrastruktúrális programok segítségével hozzásegítette a kevésbé fejlett déli államokat ahhoz, hogy felzárkózzanak a fejlettebb északi államokhoz.

A válság sikeres leküzdése mellett a közben megvalósult fejlődés is igazolta Keynes elméletét. Ezzel szemben a neoliberais nézetek követői a piactól várják megoldást a gazdaság problémáira válságok idején is. Azt állítják, hogy ha rendbe jön egy ország költségvetése, azaz csökken a hiánya, akkor ezzel visszaállítja a befektetők bizalmát, azok majd visszatérnek, beruháznak és munkahelyet teremtenek. Az állam fejlesztő szerepére ezért nincs szükség. Éppen az a feladata, hogy fogja vissza magát, csökkentse kiadásait, kevesebbet költsön oktatásra, egészségügyre, és az egyensúly megeremítése érdekében rakjon többletterheket az emberekre. Ez az okoskodás azonban láthatóan csak az elegáns matematikai modellek szintjén hoz gyors eredményeket. A gyakorlat, a valóság másként viselkedik. Ezt igazolja Görögország és Spanyolország példája is. Az EU, az IMF és az Európai Központi Bank nyomására egyre nagyobb és nagyobb költségvetési kiadáscsökkentést hajtottak végre, amelynek következtében a gazdasági teljesítmény zuhanása gyorsuló pályára állt. A görög gazdasági recesszió rosszabb lett, mint a 30-as évekbéli volt, 25-27%-os átlagos, és 50-60% körüli ifjúsági munkanélküliséggel. A mediterrán államokra kényszerített neoliberais megszorítási politika nemcsak a józan ésszel, de a történelmi tapasztalatokkal is szembemegy, ahogy azt a roosevelti New Deal is bizonyítja. Hozzátehetnénk még azt is, hogy ha a válságban lévő államok például innovációba és képzésbe fektetnének be, az nagyon gyorsan megtérülne. Egyrészt azért, mert most olcsó a pénz, alacsonyan vannak a kamatok. Másrészt pedig azért, mert ezzel lehetővé tennék a korszerűtlen, nem versenyképes gazdasági ágazatok korszerűbbre cserélését, illetve az ehhez szükséges tudás megszerzését. Ugyanis a válságból való lassú kilábalás egyik fő oka éppen az, hogy a gazdasági szerkezet nem elég korszerű, nem versenyképes. A korszerűbb szerkezetre való átállás pedig innovációt és új tudást igényel. Erről így ír a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Spence: az infrastruktúrába, oktatásba és technológiai korszerűsítésbe történő állami beruházások hosszabb távon is javítják egy gazdaság növekedési esélyeit. Növelik ugyanis a versenyképességet és támogatják az innovációt. Mindezek következtében nagy hozzáadott értéket előállító új munkahelyek keletkeznek. Ez a növekedés többszörösen is kompenzálhatja a megnövekedett állami kiadásokat. Természetesen ez csak akkor igaz, ha az állam hatékonyan, átlátható módon és takarékosan végzi a beruházásokat.

(De hol tart ma Európa?) A lehetséges válságra már 2007-ben figyelmeztetett Robert Reich, aki a Clinton-kormány idején munkaügyi miniszter volt. Rámutatott arra, hogy a liberális kapitalizmust egy jelentős ellentmondás jellemzi. Egyrésztől vásárlókként nagy szabadságunk van abban, hogy mit vásárolunk, saját pénzből vagy hitelből vásárolunk-e. Másrésztől viszont állampolgárokként nem tudjuk befolyásolni azt, hogy hogyan működjön a gazdaság, pedig ez jelentős hatással van az életünkre. Ezért történhetett, hogy a válságot előidéző bankokat az állampolgárok pénzből, de az állampolgárokkal való konzultáció nélkül megmenhették a kormányok. Hiszen, ahogy Reich fogalmaz, ez egyáltalán nem volt indokolt. A bankok maguk határozták el, hogy kockázatos műveletekbe kezdenek, amelyekből egy ideig óriási haszonra tettek szert. Aztán, ahogy az a pilótajátékok esetén is történni szokott, vége lett a nyeréssorozatnak, és bekövetkezett a bukás. De ki kérdezte meg az állampolgárokat, hogy ennek a bukásnak a költségeit ki akarják-e fizetni? Sok közgazdász van azon a véleményen, hogy a bekövetkezett pénzügyi és gazdasági válság a neoliberais elmélet vezényelte kapitalizmus és a megfelelő állami szabályozás hiányának természetes következménye. A legnagyobb kockázatot, ahogyan azt a 2008. évi válság is megmutatta, a szabályozatlan bankrendszer okozta és okozza a mai napig, amely a rendkívül kockázatos termékeivel a teljes pénzügyi rendszert, majd a gazdaságot

is képes válságba kergetni. Viszont a neoliberais közgazdászok, annak ellenére, hogy korábban többen figyelmeztettek arra, hogy például a túlértékelt részvények, az ingatlan és gépjármű vásárlására fedezet nélkül nyújtott hitelek, illetve a túlzottan kockázatos banki papírok előbb-utóbb válságot fognak okozni, mégsem jelezték előre a 2008. évi válságot. A neoliberais közgazdászok ezeket a nézeteket nem tartották elég tudományosnak. Azt állították, hogy az általuk felállított elegáns matematikai modellek nem jeleznek előre semmilyen problémát. Egyébként is, az árakat, amennyiben azok nem jók, a szabad piac tökéletes működése majd helyrebillenti, egyensúlyba hozza. Ezt a szemléletet Paul Krugman, Nobel-díjas amerikai közgazdász így jellemezte egy a New York Times-ban 2009-ben megjelent írásában: úgy látom, hogy az uralkodó közgazdaságtan téves irányba fordult. Ez a közgazdászcsoporthoz összetéveszti a matematikai modellek szépségét, eleganciáját a tényekkel és a valósággal. A témában nemrégiben megszólalt a neves politológus – szociológus, Susan George, a Luganói tanulmány szerzője is. Így érvelt egy előadásában:² Az EU még mindig válságban van, ami nagy szenvedést okoz sok európainak. De ez a szenvedés indokolatlan és szükségtelen Európában, amely a világ társadalmilag és ökológiailag legfejlettebb régiója. A válság oka egy szóval leírható. Ez a szó a neoliberalizmus, vagyis az az eszme, amely csak a piacokban hisz, amely mindent privatizálni és liberalizálni akar, és az állami beavatkozást a minimálisra akarja visszazorítani. Ennek köszönhető, hogy például az USA-ban visszavontak minden olyan korábbi szabályozást, amely korlátozta volna, hogy a cégek háttartalanul növekedjenek. Ezért jöhettek létre azok az óriási bankházak, amelyekkel kapcsolatban elterjedt az a tévhit, hogy most már túl nagyok ahhoz, hogy csődbe mehetnének.³ Ezek után tudták, hogy akármi is történik velük, az állam meg fogja menteni őket. Ezért nyugodtan kezdtek bele olyan kockázatos műveletekbe, amelyek nyilvánvalóan vezettek a 2008. évi pénzügyi válsághoz. A pénzügyi válságot kirobbantó pénzügyi szektort aztán – Izland kivételével – mindenhol megmentette az állam. A neoliberais nézetek híveit ez az állami beavatkozás azonban egyáltalán nem zavarta. Természetesnek tekintették, hogy amíg a bankok profitot termeltek, addig nem kellett nekik az állami figyelem, és különösen nem az állami szabályozás. A profitot felhasználták a tulajdonosok. Amikor pedig veszteségbe fordult a tevékenységük, akkor elvárták, hogy az adófizetők pénzéből az állam térítse meg a veszteségüket. Ez azonban csak a válság első lépése volt, figyelmeztet George. A következő lépés az volt, hogy az állami költségvetésekből kifizetett bankmentő összegeket valahonnan finanszírozni kellett. Mivel van egy olyan neoliberais tétel is, amely szerint a központi bankok nem adhatnak kölcsönt a kormányoknak, ezért hitelért csak a pénzpiacokhoz fordulhattak. A válságba fordult gazdaságú országok adós státuszát pedig a minősítő intézetek azonnal leminősítették, ezért a hitelekhez csak irreálisan magas kamatok mellett juthattak hozzá. Ez megterhelte a költségvetést, amelynek hiányát egy másik neoliberais elv, a Maastrichti kritériumrendszer miatt a bruttó hazai termék (GDP) 3%-a alatt kell tartani. Így aztán egyenes út vezetett a megszorításokhoz: az adóemeléshez és a költségvetési kiadások – főleg az egészségügyre és az oktatásra szánt pénzek – lefaragásához. A megszorítások még tovább súlyosbították a gazdasági válságot: előidéztek a GDP-k zuhanását és a munkanélküliség drámai növekedését. A nemzeti gazdasági teljesítmények zuhanása miatt megnőtt a GDP százalékában mért adósság szinte minden országban, ami egy további maastrichti kritérium, az adósságnak a GDP 60%-a alatt tartásának kötelezettsége megszegéséhez vezetett. Ez a neoliberais elvek mentén levezényelt válságkezelés a mai napig gátolja, hogy beinduljon az EU-ban a gazdasági növekedés, csökkenjen a munkanélküliség és érjenek véget azon emberek szenvedései, akiknek vállára – bár semmi köztük nem volt a válság kirobbantásához – a bankok megmentésének terheit a kormányok

rátették. Susan George idézte a Nobel-díjas Joseph Stiglitzet, aki szerint, ami az EU-ban válságkezelés címén történt, az öngyilkos gazdaságpolitika volt. Ezután Susan George felteszi a kérdést, hogy mi volt az oka ennek a szerencsétlen gazdaságpolitikának: butaság, tudatlanság vagy valami más. A válasza pedig ez: egyik sem. Az EU vezetői nagyon is jól tudták, mit csinálnak. Követték a neoliborális doktrínát, vagyis – semmibe véve az emberek, a társadalom igényeit – szolgai módon kiszolgálták a bankok és a globális cégek érdekeit. Ráadásul, az ígéretekkel ellentétben, jóformán semmit nem tettek azóta sem azért, hogy a hasonló válságok a jövőben elkerülhetők legyenek. Nem történt semmi a pénzpiacok és a bankok szabályozása területén. Nem zavarta az EU vezetőit, hogy a közpénzekből megmentett bankoknál jelentős fizetésemelések voltak, és a profitok is rekordszintre emelkedtek. De folytatják a bankok a kockázatos termékekkel való kereskedést is. Zavartalanul tovább erősödnek az adóparadicsomok, ahol – többek között – a pénzvilág is tartja a pénzét az adók elkerülése céljából. Nem elég tehát, hogy közpénzből kaptak segítséget, még az azóta megkeresett jelentős profitok adóit sem fizetik be az őket megmentő államok költségvetésébe továbbnehezítve a költségvetési hiányok csökkentését.

Végül – mivel a konferencia Németországban volt – az előadó kitért arra is, hogy milyen félrevezetők a német politikusok válsággal kapcsolatos érvelései. Az egyik ilyen, a német közbeszéd részévé vált érvelés az, hogy a németeknek kell kisegíteniük a „lusta görögöket” és spanyolokat. Azonban ez nem igaz. Valójában az történt, hogy Németország létrehozott egy transzfer-rendszert, amelynek keretében a német központi bank (Bundesbank) az adókból származó állami bevételekből pénzt adott át az Európai Stabilitási Alapnak, amely ezt a pénzt továbbadta a görög és a spanyol központi banknak, amelyek pedig továbbították a pénzt a görög bankrendszernek, hogy azok fizetni tudják tartozásait azoknak a német bankoknak, amelyek felé eladósodtak. Persze senki nem kényszerítette a német bankokat arra, hogy görög bankpapirokat vegyenek. Azért vették, mert, köszönhetően a leértékeléseknek, magasabb volt rajtuk a hozam.

A rendkívül figyelemre méltó gondolatmenethez tegyük hozzá, hogy a liberális demokráciák rosszul teljesítenek a társadalmi egyenlőtlenségek területén is. A The Boston Globe című amerikai újság szerzője, Derrick Jackson már 2005-ben felhívta a figyelmet az USA-n belüli egyenlőtlenségek jelentős növekedésére. A május 13-án megjelent írása szerint 1973-ban egy vezérigazgató fizetése 43-szorosa volt a munkásénak. 1992-ben már 145-szöröse, 2000-ben pedig 531-szerese. Majd hozzáteszi, hogy az USA nemzeti jövedelméből egyre nagyobb arányt tesz ki a profit és egyre kisebbet a bérek.

Az azóta megjelent elemzések szerint 1978 és 2013 között a vezérigazgatók fizetése 937%-kal nőtt, egy átlagmunkásé pedig csupán 10,2%-kal. De baj van azzal is, hogy a teljesítményt egyetlen mutatóval, a bruttó hazai termékkel (GDP) mérik. Ha egy nemzet gazdaságát a lakosság egészségi állapotával mérnénk, akkor több ország esetén is eltérő eredményre jutnánk, mintha a gazdaságot GDP-vel mérjük. A GDP-vel való gazdasági siker mérés egysíkú, pénzorientált eljárás. Feltételezi, hogy az embereket csak a pénz gazdagítja és boldogítja. A GDP-vel való mérés, környezeti szempontból, még káros is. Ugyanis azt sugallja, hogy egyre többet kell termelni azért, hogy egyre többet lehessen fogyasztani és egyre több dolgot lehessen birtokolni. Persze ahhoz, hogy az ember egyáltalán fogyaszthasson, élnie kell, mégpedig lehetőleg jó egészséggel. Tehát fontos az, hogy mennyi a várható élettartam és milyen az emberek egészségi állapota. Ebben az összefüggésben hiába magas egy országban az egy főre jutó nemzeti jövedelem, hiába nő gyorsan a GDP, ha nem nő a várható élettartam és nem javul az egészségi állapot, illetve az utóbbi időben a két mutató kombinálásával számolt egészségesen eltöltött várható élettartam. Különböző kutatások bizonyítják továbbá azt is, hogy a társadalmi kohézió, az együttműködés és bizalom erősítése javítja egy nemzet egészségi állapotát.

Összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy a szakemberek máshol is bírálják a liberalizmust és annak társadalmi következményeit. Sőt még a miniszterelnök által felvetett nemzeti együttműködés, társadalmi kohézió, mint társadalmi mutató fontosságára is felhívják a figyelmet. Mindezek következtében mozgalmak indultak el például az egyetemeken azért, hogy szűnjön meg a közgazdaságtan egysíkú, neoliberális elméletek mentén való oktatása.

A The Guardian brit lap számolt be 2013. október 24-i számában arról, hogy a Manchester Egyetem diákjai követelik a tanáraiktól, hogy ne csak a főáramú, angolul „mainstream”, neoliberális közgazdaságtant tanítsák nekik, hanem ismertessék meg őket az egyéb, alternatív nézetekkel is. A diákok létrehoztak egy „Válság utáni közgazdaságtan társaságot”, amelynek keretében kapcsolatot létesítenek nemcsak Nagy-Britannia, hanem más országok egyetemeivel is azzal a céllal, hogy elérjék a közgazdaságtan tantárgy tematikájának módosítását. Azt hangsúlyozzák, hogy nem hisznek tovább már egy olyan elméleti irányban, amely a válságot nem tudta előre jelezni, sem annak megoldására nem tudott gyakorlatban jól működő megoldásokat kínálni. De egy kampánycsoportot is létrehoztak „Gondoljuk át újra a közgazdaságtant” címmel, amelybe neves gondolkodókat is bevonnak azért, hogy megváltoztathassák azt a ma jellemző oktatási szemléletet, amely szerint a „neoliberális elmélet az egyedüli jó elmélet”. Ezzel a képzéssel, állítják a diákok, csak a „city-ben”, azaz az angol pénzvilág központjában fogadják őket örömmel munkavállalóként. Hiszen a valósághoz nem sok közülük van ezeknek a nézeteknek.

(Új gondolatok az állam szerepéről) A liberális, neoliberális, illiberális vita központi témája az állam gazdaságban betöltött szerepének meghatározása. Érdekes írást közölt a témával kapcsolatban Mariana Mazzucato, a brit Sussex Egyetem professzora a Foreign Affairs amerikai szaklapban. [4] Nézzük az írás legfontosabb gondolatait! „A neoliberális felfogás szerint az állam az innovációt úgy támogathatja a leghatékonyabban, ha félreáll a cégek útjából, és hagyja, hogy a magánszféra, az üzleti világ tegye a dolgát, innováljon és versenyezzen. Hiszen valójában a gyorsan mozgó, kockázatkedvelő és kezdeményező magánszektor hajtja végre azt az innovációt, amely a gazdaság növekedéséhez vezet. Az államnak csupán annyi a feladata, hogy küszöbölje ki a piaci működés hibáit. Hiszen a kormányok képtelenek arra, hogy sikeres termékeket, gazdasági ágazatokat válasszanak ki. Erre csak a vállalkozók képesek.”

Majd így folytatja: „ez a nézet, bár eléggé elterjedt, tökéletesen hibás. Történelmi tény, hogy a legtöbb jelentős innovációnál az állam partnerként szerepelt. Sőt olyan esetekben, amikor a kockázat olyan nagy volt, hogy azt az üzleti vállalkozások nem akarták vállalni, az állam lépett fel megvalósítóként. Nagyon gyakran nagy állami beruházások teremtettek teljesen új gazdasági ágazatokat és azoknak külföldi felvevőpiacokat. Az ilyen állami szerepvállalásnak köszönhető több teljesen új termék és technológia, mint például az Internet, vagy a nanotechnológiai, biotechnológiai és tiszta energiát előállító megoldások felfedezése.” A szerző szerint az állami szerepvállalásnak a jövőben növekednie kell. Így érvel: a kormányok innovációs beruházásait nem úgy kell elképzelni, hogy egyre több adófizetői pénzt akarnának saját maguk elkölteni. Ehelyett újra kell fogalmazni az állam szerepét a gazdaságban. El kell várni tőle, hogy jövőképet alkosson, hogy képes legyen felmérni, milyen technológiai változások várhatók a jövőben, és ruházzon be azért, hogy a gazdaság időben technosíthassa az új eredményeket. Ehhez pedig az kell, hogy megszabaduljanak a kormányok a hagyományos neoliberális nézetek által nekik szánt szerepektől. Vagy ahogyan a neves közgazdász Keynes fogalmazott, „ne legyenek a szolgálai bizonyos halott közgazdasági

nézeteknek.” De miért mondta ezt Keynes? Azért, mert a neoliberális közgazdászok által mindenképp elé helyezett piaci szabadság bizonyítottan újabb és újabb válságokat okoz, ezzel megtöri a gazdasági fejlődést, és óriási pocsékolást idéz elő, például a humán tőkében azzal, hogy a válságok idején megugrik a munkanélküliség. Általában nem igaz az a neoliberális dogma, hogy a piac képes lenne az erőforrások hatékony és gazdaságos eloszlására – figyelmeztet Mazzucato. A piacok rövidtávon gondolkodnak és vakok is, például képtelenek arra, hogy a jelentős profitot termelő, de a társadalomnak vagy a környezetnek károkat okozó cégek teljesítményét objektíven értékeljék. Mérőeszközük ugyanis egyedül a profit, ha az növekszik, akkor a piaci szemlélet szerint minden rendben van. Úgyis fogalmazhatnánk, hogy a piacok nem képesek rendszerekben gondolkodni. Csak az üzleti érdekekre kiterjedő rész-optimalizálásra alkalmasak. Ezt bizonyítja korunkban, hogy a cégeket általában nem érdekli például az, hogy tevékenységükkel mennyire járulnak hozzá a klímaváltozáshoz. Egy dologra koncentrálnak: a minél nagyobb profit elérésére. Az államnak ezért az ilyen területeken is aktív szereplőként kell fellépnie. De visszatérve az új technológiák felfedezésében és elterjesztésében, valamint az új ágazatok megteremtésében való állami kezdeményezésekre, jó példát szolgáltat rájuk az USA-ban megvalósuló palagázprogram is, amelynek előrehaladtát az állam jelentős összegekkel ösztönzi. A következtetéseket így vonja le a cikk szerzője: „a gazdaságpolitikuskok számára egyre kevésbé az kell, hogy kérdés legyen, hogy állami feladatnak is tekintik-e a gazdaságfejlesztést, az innovációkban való részvételt, vagy nem, hogy merjenek-e a jövő szempontjából fontos területeken beruházásokat kezdeményezni. Ezekre a kérdésekre korunkban csak igen lehet a válasz. A kérdés csupán az lehet, hogy hogyan csinálják ezt a lehető leghatékonyabban, és a társadalom által átlátható és támogatható módon.” Ezzel arra utal, hogy bár a kormányok szerepvállalása fejlesztésben és az innovációban kívánatos, de a megvalósítás lehetséges módjait előzetesen elemezni és eredményeit utólag értékelni kell. Ez jelenti egyben a kormányzás minőségének mérését, a „jó kormányzás” mutatóinak meghatározását és kiszámítását. Ezek között szerepelnie kell annak, hogy az állami beruházás létrehozott-e új termékeket, technológiákat, teremtett-e új piacokat, illetve, hogy ezekkel együtt teremtett-e és elterjesztett-e új tudást, vagyis javította-e a humán tőke színvonalát. A szerző, összefoglalva gondolatait, azt javasolja, hogy a kormányok legyenek maguk is innovatívak és kezdeményezők. Ne csak hibaelhárítással, hanem hosszútávú fejlesztéssel is foglalkozzanak. Ennek során természetesen működjenek együtt a magánszektoralal, és a társadalommal egyaránt. Idézhetnénk más, hasonlóan gondolkodó szakembereket is, mint például Ha-Joon Chang-ot, a Cambridge-i Egyetem professzorát, aki az előző gondolatokhoz kapcsolódva az állam gazdaságfejlesztő szerepének fontosságát hangsúlyozza nagyszerű „Globalizáció, gazdasági fejlődés és az állam szerepe” című 2003-ban megjelent könyvében [5].

Az állam gazdaságfejlesztő szerepvállalására jó példát mutatnak az ázsiai országok. Indonézia például hosszútávú fejlesztési terveket készít. 2005–2025-re készített hosszútávú tervében a következő jövőképet és fő célokat fogalmazta meg:

Jövőkép: Indonézia magabiztos, haladó, igazságos és gazdag ország legyen.

Legfőbb célok:

- magas etikai normákat követő, civilizált, kulturált társadalommá válni
- versenyképes nemzetté válni
- a jogrendet betartó, demokratikus országgá válni
- biztonságos, egységes és békés országgá válni
- olyan fejlődést megvalósítani, amely fenntartható, igazságos és csökkenti az egyenlőtlenségeket
- Indonézia fontos szereplője legyen a nemzetközi közösségnek.

De jó példa a kínai gyakorlat is. A kínai állam támogatása nélkül nem jöhettek volna létre olyan hazai multik, mint például a Lenovo, a Huawei vagy a Haier,⁴ amelyek ma már nemcsak jelentős importot váltanak ki saját termeléssel, hanem egyre sikeresebben versenyeznek a globális piacokon is. De nagyszámban vannak olyan állami vállalatok is, amelyek a kínai fejlesztési tervek szerint a jövő stratégiai ágazataiban tevékenykednek. A fejlett világhoz felzárkózást segíti Kínában az állam aktív gazdaságfejlesztő tevékenysége. Ennek példája az állami támogatással működő csúcstechnológiai inkubátorhálózat is, ahol a cégek a fejlesztéshez nemcsak helyet és szakmai tanácsokat, hanem finanszírozást is kapnak. Ez az inkubátorhálózat segíti a cégeket abban, hogy hosszabb távon gondolkozzanak, mivel nem kell a kapott pénzt magas kamattal és gyorsan visszafizetni. Továbbá komoly támogatást kapnak ahhoz is, hogy nemcsak hazai, de külföldi egyetemekkel is együttműködést alakítsanak ki. Ez újabb lökést ad az innovációnak, a piacképes termék és szolgáltatás fejlesztésnek. Az állami szerepvállalás különösen sorsdöntő a kevésbé fejlett, felzárkózás előtt álló országokban. Ennek kapcsán meg kell említeni, hogy a mostani erős gazdaságú, fejlett és versenyképes országokra éppen az a jellemző, hogy amikor még kevésbé fejlettek voltak, akkor az állam aktív szerepet vállalt a gazdaság fejlesztésében. Jó példa lehet erre Nagy-Britannia és Franciaország is. Ez a gyakorlat tette sikeressé Ázsiában nemcsak Szingapúrt és Dél-Koreát, de Japánt is. Az egyik legfontosabb állami feladat egy felzárkózó országban a gazdasági szerkezet korszerűsítése. Fel lehet persze tenni azt a kérdést, hogy mit értünk korszerűn? Ha csak a szóból magából indulunk ki, akkor azt mondhatjuk, hogy korszerű az, ami egy adott korban a legjobb színvonalat képviseli. Ha viszont visszatérünk a társadalmi-gazdasági fejlődés területére, akkor a szót úgy kell értelmeznünk, hogy korszerű az, ami figyelembe véve a fejlődési tendenciákat is, a lehető legjobban járul hozzá a társadalom állapotának, azon belül az emberek életminőségének javulásához. Ez a gazdasági szerkezetre vonatkoztatva olyan iparágak, cégek és tevékenységek túlsúlyát jelenti, amelyek próbára teszik a munkavállaló nemcsak fizikai képességeit, hanem a tudását, kreativitását is. Ez már csak azért is fontos kérdés, mert a nemzetek sikerességét egyre inkább a tudásszintjük, a képességeik mértéke és minősége fogja meghatározni. Roubini, a New York Egyetem Stern üzleti iskolájának professzora így ír a várható változásokról: a harmadik ipari forradalomnak is nevezhető változások nagy hatással lesznek a munkaerőigényekre. A technológiai innovációk, a robotok alkalmazásának terjedése a további automatizáció jelentősen növeli majd a termelési képességet, és ezzel együtt csökkenti a kevésbé tudásigényes, mint például az összeszerelő munka iránti igényt. Viszont növelni fogja a nagyobb tudással rendelkező szakemberek iránti keresletet. Létrejöhetnek majd olyan gyárok, ahol 1000 robotot egy ember irányít, de ez az ember igencsak nagy tudású kell hogy legyen. Ez is azt mutatja, hangsúlyozza Roubini, hogy nagyon komolyan kell venni az oktatást. Fel kell készíteni az embereket ezekre a változásokra, mert különben nem tudnak aktív résztvevőivé válni ennek az új világnak. Minél kevésbé készíti fel egy ország a lakosságát azzal, hogy már ma jelentős összegeket szán oktatásra és továbbképzésre, annál nagyobb kiadásokat fog okozni számára az, ha majd a munkahelyet nem találók sokaságának állami támogatást kell adnia a megélhetéshez.

(Magyar helyzet, magyar problémák) Magyarországot a rendszerváltás óta gyakorlatilag a neoliberais eszméknek megfelelő gyakorlatok alapján vezették az egymást követő kormányok. Ez együtt járt egyrészlől a piacok gyors liberalizálásával, a csaknem teljes privatizációval, és az egymást követő megszorításokkal. Ennek következtében, ahogyan

arra a miniszterelnök is rámutatott idézett beszédében, az európai uniós országok között Magyarország a lista csaknem utolsó országa a tekintetben, hogy a teljes nemzeti vagyonton belül mekkora a közösségi tulajdon aránya. De leépült a magyar ipar is, és a jelentős külföldi tőkebefektetés ellenére, tekintettel annak összeszerelő jellegére, nem javult eléggé a gazdaság korszerűsége, továbbra is alacsony a tudással versenyző cégek aránya. Ez pedig rossz hatással van a tudásszintre. Ha nincs szükség a tudásra, akkor az elkopik, vagy elmegy máshová, ahol hasznosulni tud. Ennek következtében két sürgős feladatot kell az országnak megoldania. Az egyik a gazdasági szerkezet korszerűsítése, a másik a humán tőke színvonalának emelése, és a meglévő humán tőkének a gazdaság fejlődése szempontjából leghatékonyabb hasznosítása. Mindkét feladat aktív állami szerepvállalást tesz szükségessé. Foglalkozzunk most ezzel a két témával kicsit részletesebben!

(A humán tőke fejlesztése és a kihasználtsága) A szakemberek hosszú ideje figyelmeztetnek arra, hogy a gazdasági fejlődés legfontosabb feltétele a magas színvonalú humán tőke megléte. Ebből következik, hogy a fejlődés érdekében növelni kell a társadalom tudásszintjét. Ehhez szükség van a humán tőkébe való befektetésre, a tudás hasznosítására, valamint a tehetségek, a felkészült, nagy tudású emberek megtartására. Hiszen korunk jelensége a tehetségektől való verseny, a tehetségek elcsábítása magasabb jövedelemmel, jobb életkörülményekkel. Erre jó példa Németország és Nagy-Britannia megnövekedett tehetségvonzó képessége. Persze ezen két ország nyeresége nyilvánvalóan más országok, a tehetségeket küldő országok vesztesége. Figyelmeztető jel számunkra, hogy a két nemzetközileg elfogadott versenyképesség-elemző intézet, a svájci IMD és a svájci–amerikai WEF 2014. évi tanulmánya szerint az agyelszívás Magyarországról felgyorsulóban van. Az IMD 60 országot tartalmazó listáján az 59.-ek vagyunk, csak Bulgária van mögöttünk a tekintetben, hogy az agyelszívás, szakember-elvándorlás mekkora veszélyt jelent a gazdasági fejlődés, a versenyképesség szempontjából. A WEF listáján hasonlóan rossz a helyezésünk: a vizsgált 144 országból a 122.-ek vagyunk. De általában is romlik a tehetségmegőrző képességünk. Az IMD 2014-ben tanulmányt [6] készített arról, hogy milyen helyzetben van a vizsgált 60 ország a tehetségek tekintetében és miért. Az Intézet összeállított egy tehetség-indexet, amely azt mutatja, hogy mennyire képesek az egyes országok arra, hogy a tehetséges embereket megtartsák. A kialakult sorrendet az 1. táblázatban látjuk.

A tehetségek megtartásának feltételeit három csoportba sorolták. Ezek a következők: mennyit fektet be egy ország a humán tőkébe, milyen körülményeket teremt ahhoz, hogy a tehetségek jól érezzék magukat, illetve, hogy jelenleg milyen a humán tőke és a fejlesztését segítő intézményrendszer állapota. Nézzük, milyen mutatókat vizsgáltak a kutatók az egyes csoportokban!

Befektetés a humán tőkébe:

- az oktatásra, képzésre szánt összeg a GDP százalékában
- az egy tanulóra jutó, oktatásra fordított összeg
- a továbbképzésben résztvevők aránya a munkahelyeken

A tehetségeket megtartó országjellemzők (vonzerő):

- bérszint
- megélhetési költségek
- életminőség
- a munkahelyekre jellemző légkör, vezető–beosztott kapcsolatok, a munkavállalók motiváltsága

Ország \ Év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Verseny- képességi helyezés 2014
Ausztria	6	1	3	4	6	4	9	14	13	11	22
Német- ország	17	18	16	16	12	16	11	10	6	3	6
Cseh- ország	24	19	24	28	24	26	25	30	28	37	33
Észtország	27	27	29	25	32	28	30	32	37	30	30
Lengyel- ország	43	48	45	43	37	30	40	38	30	36	36
Románia	45	49	52	55	56	41	41	55	58	38	47
Szlovákia	30	36	36	38	36	49	51	51	52	46	45
Szlovénia	37	35	35	29	28	50	48	43	47	49	55
Magyar- ország	16	24	20	26	30	33	38	39	49	51	48
Összes ország	50	52	54	55	57	58	59	59	60	60	60

1. táblázat. A tehetségek megtartásának képessége (tehetség-index) 2005–2014. Országsorrend (IMD Svájc, 2014)

A humán tőke és a fejlesztését segítő intézményrendszer jelenlegi állapota:

- a népesség számának alakulása
- a képzettek aránya a lakosságon belül
- az oktatási rendszer színvonala
- a természettudományos tárgyak oktatásának színvonala
- nyelvtudás

A három csoportban szereplő tényezők alapján a vizsgált 60 országból Magyarország a 26., 56. és 52. helyen van, az átlagos helyezése pedig 51. A sorrendek arra hívják fel a figyelmet, hogy amíg a humán tőke fejlesztésében nem állunk rossz helyen, a képzett emberek megtartása tekintetében viszont csak 4 ország, Bulgária, Horvátország, Oroszország és Venezuela van mögöttünk.

A 2014. évi adatokat a korábbi évek adataival összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a tehetségindex alapján a helyezésünk 2005 óta folyamatosan romlik, és régióinkban is egyes országokhoz képest leszakadóban vagyunk. Feltűnő Lengyelország pozíciójának javulása. Az utolsó oszlopban a 2014. évi versenyképességi helyezést látjuk. Érdemes felfigyelni arra az összefüggésre, ami a tehetségek megtartása és a versenyképesség között látszik. A tehetségindex szerinti helyezés és a versenyképességi helyezés eléggé közel van egymáshoz, sőt időben is együtt mozog.

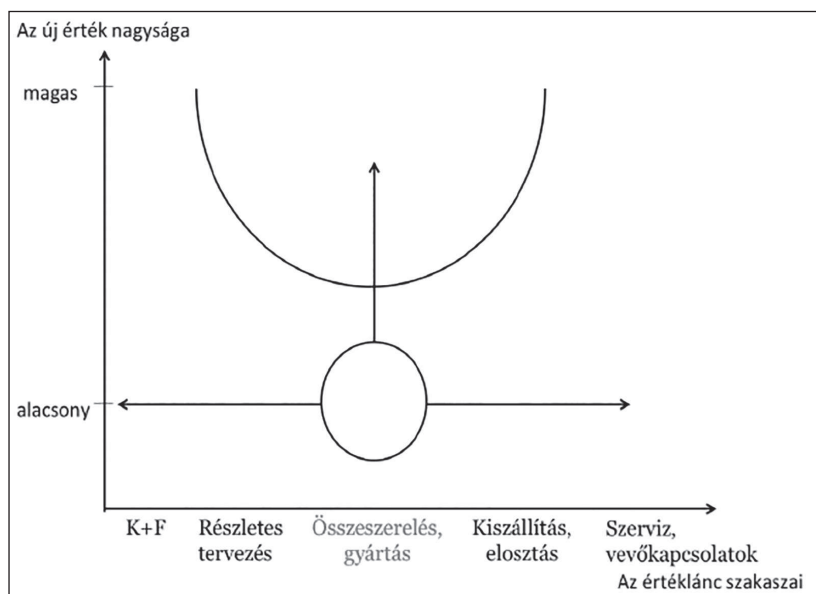
Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy sürgős állami feladat a humán tőke megerősítése mellett a meglévő humán tőke megtartása és hasznosítása. Ehhez elsősorban a vonzerőként szolgáló tényezőket, közöttük is az életszínvonalat és életminőséget szükséges javítani. Enélkül ugyanis a gazdasági szerkezet korszerűsítését sem tudjuk megoldani.

(A gazdasági szerkezet korszerűsítése, a nagy hozzáadott értéket előállító tevékenységek arányának növelése) A gazdaság szerkezete, a korábban említett okok

miatt ma Magyarországon nem tekinthető korszerűnek. Ahhoz, hogy hosszútávon is sikeres, az embereknek jól fizető és értelmes munkát adó, és ezzel a szakembereket itthon tartani képes gazdasági szerkezet alakuljon ki, előre kell lépünk az értékláncon.

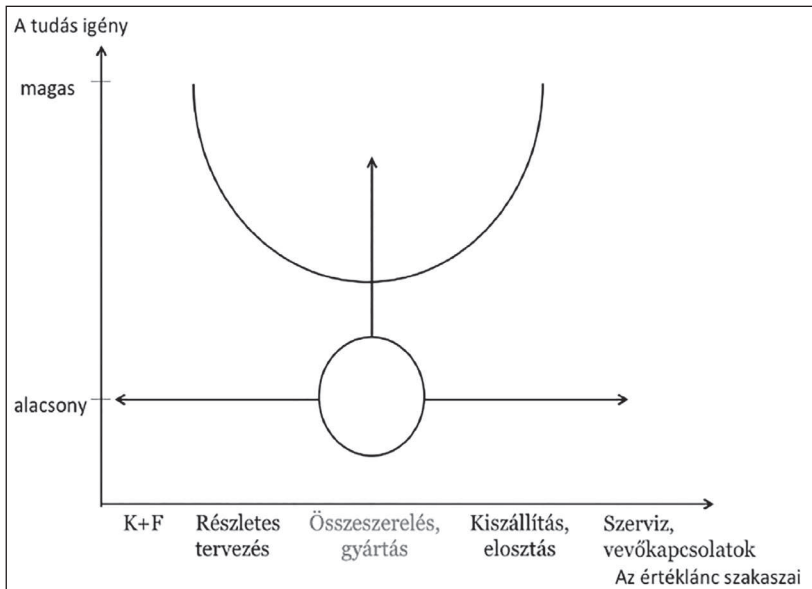
Az értéklánc

Minden termék előállítása több szakaszból épül fel. Először ki kell találni magát a terméket, azaz ötletre, gondolatra van szükség. Aztán részletes tervet kell készíteni a gyártásra és értékesítésre egyaránt. Ezek után következik a termék fizikai előállítása, az egyes részeinek, elemeinek legyártása, majd azok összeszerelése végtermékké. A kész termékeket pedig el kell juttatni a piacra, és azután, hogy a vevőkhöz került, biztosítani kell a részegység ellátást és a szervizelést is. Ezt a folyamatot értékláncnak nevezzük, amely egyben azt is leírja, hogy a folyamat mentén hol, milyen új érték teremődik. Az új értékteremtés folyamatát látjuk az 1. ábrán.

1. ábra. Új értékteremtés az értéklánc mentén

Az ábra azt szemlélteti, hogy a legnagyobb új értékteremtés a folyamat elején és végén történik. Ebből az következik, hogy egy olyan országban, amelyben túlzottan nagy a gazdasági tevékenységeken belül az összeszerelés aránya, ott alacsonyabb érték teremődik, mint ott, ahol nemcsak összeszerelés, de például fejlesztés is van. Az alacsonyabb értékteremtés együtt jár az alacsonyabb bérekkel is, amelyek kettős negatív hatással vannak a gazdaság és a társadalom fejlődésére. Egyrészt az alacsonyabb bérekből kevesebb adó folyik be az állami költségvetésbe, ami csökkenti a kormány lehetőségeit a tekintetben, hogy beruházzon a gazdaság fejlesztésébe, az egészségügybe, oktatásba. Másrészt az alacsony bérek gátolják a fogyasztást, beleértve a tudásnövelést és az egészséghez jutást jelentő fogyasztást is. Ez pedig rontja a humán tőke színvonala emelésének esélyeit. De a humán tőke színvonalára még egy további tényező is hatással van. Ez pedig az,

2. ábra. Tudásigény az értéklánc mentén

hogyan az értéklánc mely szakaszában milyen tudásszintre van szükség. A értéklánc mentén igényelt képességeket és tudásigényt látjuk a 2. ábrán.

Az ábrán azt látjuk, hogy az összeszerelés igényli a legalacsonyabb tudásszintet. Ebből pedig az következik, hogy az összeszerelő szalag mellett dolgozók tudásszintjének emelésére nincs ösztönzés. A munkaadó elsősorban azt várja el tőlük, hogy fegyelmezetten, pontosan és gyorsan dolgozzanak. Éppen ezért fennáll az a veszély, hogy ha egy összeszerelő üzem bezár, akkor az elbocsátott embereknek kevés esélye lesz arra, hogy máshol elhelyezkedjenek, hiszen rutinmunkára tanították be őket. Ebből következik az, hogy ha egy gazdaságban túl nagy az összeszerelő tevékenységek aránya, akkor nehezebb a gazdaság korszerűsítése, új ismereteket igénylő ágazatok meghonosítása. A szakirodalomban ezt úgy szokták jellemezni, hogy alacsony a gazdaság rugalmassági-agilitási szintje, így nehezen tud alkalmazkodni a változásokhoz. A humán tőke jobb hasznosítása, az életminőség és az életszínvonal javítása egyaránt szükségessé teszi, hogy jelentős technológiai haladás következzen be: új, korszerű iparágak és szolgáltatások jöjjenek létre, és a meglévő tevékenységeknél is lépünk feljebb az értékláncon. Mindezt nem várhatjuk a piaci szereplőktől. Ezen folyamatok beindításához és sikeres végigviteléhez jövőképre, világos célokra és aktív állami szerepvállalásra – ha tetszik –, illiberális gazdaságpolitikára van szükség.

(Összefoglalás) Nyugat-Európában a mai napig vannak állami vagy önkormányzati tulajdonban lévő vállalatok. Ezeket keresztül az állam beavatkozik a gazdaságba. De állami szintű tervezés is zajlik Franciaországban, Dániában és bizonyos szakterületekre Nagy-Britanniában. De tervez a japán kormány is. Vagyis az állam nem hagyja ezekben az országokban sem teljesen a piaci működésre a gazdaság fejlesztését. A Meredith Woocumings szerkesztésében megjelent, „A fejlesztő állam” című könyv⁵ arra figyelmeztet,

hogy a korai állami szerepvállalás nélkül nem is váltak volna Nyugat-Európa országai felett ipari gazdaságokká. Az állami szerepvállalás azóta is folytatódik, csak formája változik. Kiváló példa rá az alternatív erengiatermelés elterjedéséhez szükséges iparágak állami segítséggel való megteremtése Dániában. De ahogyan azt a korábban említett „A vállalkozó állam” szerzője, Mazzucato bizonyította, az amerikai kormány is aktív szerepet vállal az új ágazatok, mint például az internet kifejllesztésében.

Az elmélet szintjén viszont tovább folyik a vita arról, hogy a gazdaság fejlesztését el lehet-e várni a rövidtávú profitérdekek alapján döntő piaci szektortól, vagy szükség van-e és ha igen milyen mértékű állami beavatkozásra ahhoz, hogy egy gazdaság hosszabb távon fenntartható módon és harmonikusan fejlődjön. Erről szól lényegében a magyarországi liberális–illiberális vita is. Azonban azzal is tisztában kell lenni, hogy a tudatos állami szerepvállalás korlátozza is a cégek szabadságát, tereli viselkedésüket. A külföldi cégeket is, amivel gazdasági és terjeszkedési érdekeket sérthet.

Francis Fukuyama arra figyelmeztet „Államépítés” (State-Building) című könyvében [6], hogy azok a fejlett országok, amelyek még ma is arra bíztatják a kevésbé fejletteket, hogy gazdaságuk korszerűsítését bízzák a piacra, elfeledkeznek arról, hogy erős gazdaságuk kiépülése jelentős állami rásegítéssel történt. Ennek egyik, a mai neoliberais nézetek szerint üldözendő formája a hazai piac és ipar védelme, a másik a tudatos iparfejlesztés volt.

A kevésbé fejlett országok sem várhatják csak a piactól gazdasági lemaradásuk csökkenését. Az érdekek ugyanis ellentétesek. A betelepülő cégek profitot akarnak termelni, ezt olcsó bérrrel, gyakran a környezet rovására teszik. Az olcsó termelés növeli a cégek piaci versenyképességét, de nem csökkenti annak az országnak a gazdasági lemaradottságát, ahol az olcsó összeszerelő tevékenység folyik. Éppen ellenkezőleg: függőségét növeli, lemaradását tartósítja. Ennek racionális magyarázata van. A kevésbé fejlett országokban működő összeszerelő üzemekben termelt extraprofitot a cégek hazaviszik, és otthon kutatás-fejlesztésbe fektetik. A nagy értékteremtés ezért továbbra is a fejlett országokban zajlik, a telephelyekről pedig erőforrás-kiszívás történik. Hiszen a külföldi cégek adott közvetlen költségvetési támogatás és adókedvezmény hiányzik a telephely ország költségvetéséből, így azt nem tudja másra, például a humán tőkébe való beruházásra (pl. oktatásra, egészségügyre), vagy a hazai gazdaság erősítésére (pl. a KKV-szektor helyzetbe hozására) fordítani. Kialakul tehát egy olyan függőségi, központ-periféria viszony, amely gátolja a helyi gazdaság fejlődését. Fukuyama arra figyelmeztet, hogy a kevésbé fejlett országok egyetlen esélye a gazdasági és ennek következtében az életszínvonalbeli felzárkózásra, ha az állam maga aktívan részt vesz a gazdaság építésében és korszerűsítésében. Ez gazdaságfejlesztési stratégia kialakítását és a megvalósítást biztosító erős, hatékony és korrupciómentes intézményrendszert igényel. A magyar miniszterelnök illiberális állammal kapcsolatos szóhasználatának számos kritikája mögött ezek, a Fukuyama által is említett gazdasági érdeksérelmek is megjelennek.

De térjünk még vissza röviden a nemzet, mint közösség gondolatra is! Fukuyama ezzel kapcsolatban is megfontolandó következtetésekre jut.

Véleménye szerint a gazdaságot új útra segítő kormányzati munka innovatív eleme lehet a helyi közösségek, a helyi kezdeményezés támogatása, azaz a közösség erősítése és a társadalmi innováció előmozdítása is. Az emberek hatalommal való felruházása, a közvetlen demokrácia erősítése szintén innovatív kormányzati megoldás lehet. A legújabb innovációs irány, a „nyitott innováció” arra hívja fel a figyelmet, hogy a legokosabb vezetői csoport – legyen az a vállalati felsővezetés vagy egy ország esetén

a kormány – sem tudhat mindent. Ezért döntései előkészítésének és végrehajtásának minőségét egyaránt javíthatja, ha mások gondolataira, javaslataira és véleményére is odafigyel. Ez egyben jelenti a nemzeti tudástömeg jobb hasznosítását is, hiszen így az „átlagemberek” tudása is bekerülhet a döntési folyamatba. A nemzet rendelkezésére álló összes tudás jobb hasznosítása erősíti az összetartozást, a társadalmi tőkét, de összhangban van a tudással versenyzés követelményeivel is. Hinni kell abban, hogy az emberek csodát tudnak tenni, ha lehetőséget kapnak. Ezt a hitet magát is tekinthetjük vezetési innovációnak, éppen úgy, mint azt a gondolatot, hogy a helyes gazdaságpolitika nemcsak számolgatás, de jellem kérdése is.

IRODALOM

- [1] Zakaria, F.: *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*, 1997. november/december.
 [2] Schmitter Ph.,C., Todor A.: *Varieties of capitalism and types of democracy*. Esszé. EUI, 2009. (<http://www.eui.eu/documents/DepartmentsCentres/SPS/Profiles/Schmitter>)
 [3] Allison, J. A.: *The Leadership Crisis and the Free Market Cure*. Mc.Graw Hill, USA, 2015.
 [4] Mazzucato, M.: *The Innovation State*. *Foreign Affairs*, 2015. január–február. Különszám.
 [5] Chang, Ha-Joon: *Globalisation, Economic Development and the Role of the State*. Zed Books Ltd., London, 2003.
 [6] Fukuyama, F.: *State-Building*. Cornell University Press, USA, 2004.

JEGYZETEK

1	The Leadership Crisis and the Free Market Cure.	4	A Lenovo és a Huawei informatikai eszközöket, a
2	„A gazdasági válság és a keresztény lelkiismeret” című konferencia. 2012. október 18. Frankfurt.	5	Haier pedig háztartási eszközöket gyártó kínai vállalat.
3	Az angol kifejezés: too big to fail.		5 A Cornell Egyetem adta ki 1999-ben „The Developmental State” címmel.